

OŚRODEK DOKUMENTACJI
ZABYTEKÓW W WARSZAWIE

KARTA EWIDENCYJNA ZABYTEKÓW
ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA

A B C D E F G H I J K L M N O P R S T U V W X Y Z

Nr

1. Obiekt

**KOŚCIÓŁ JEZUICKI ob. PARAFIALNY
pw. PODWYŻSZENIA KRZYŻA ŚW.**

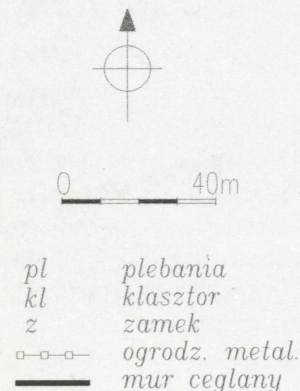
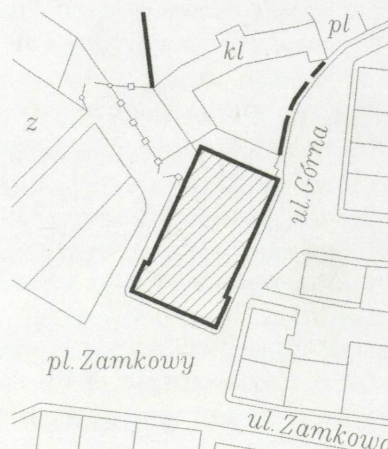
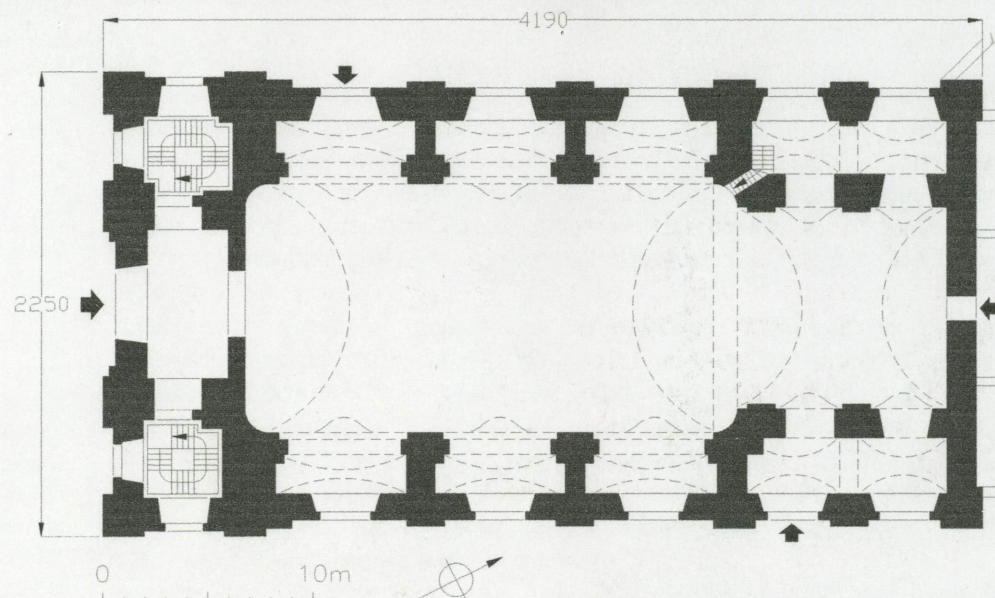
2. Czas powstania

1734–39; 1746; 1856 (fasada)

3. Miejscowość

BRZEG

11. Zdjęcie, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

4. Adres

ul. Pańska 1
49–306 Brzeg

nr działki: 90/1

ks. wiecz nr: KW

5. Przynależność administracyjna

województwo opolskie

powiat Brzeg

gmina Brzeg

6. Poprzednie nazwy miejscowości

Brieg

7. Przynależność administracyjna do 31.12.1998 r

województwo opolskie

gmina Brzeg

8. Właściciel i jego adres

Parafia rzymskokatolicka pw.
Podwyższenia Krzyża Św.;

ul. Pańska 1
49–306 Brzeg

9. Użytkownik i jego adres

j.w.

10. Rejestr zabytków

nr: 698/64 data 10.01.1964

12. Autorzy, historia obiektu, określenie stylu.

Jezuici przybyli do protestanckiego Brzegu z misją przywrócenia katolicyzmu w 1681 r. Zajęli, przekazany im przez cesarza budynek w pobliżu zamku piastowskiego, zw. „długim kamiennym domem”, w którym mieściła się również kaplica. Fatalny stan budynku przyspieszył plany budowy kościoła. Materiał na budowę gromadzono od 1729 r, pochodzi on w większości z kamieniołomów strzeleńskich. Pomoc w organizowaniu funduszy na budowę zaoferował prokurator prowincji czeskiej zakonu, który skłonił m.in. hrabiego Trautmannsdorfa do finansowego wspomżenia jezuitów brzeskich. Nowa budowla powstała w miejscu zburzonego w 1545 r klasztoru i kościoła dominikanów. Projekt wykonał arch. **Józef Frisch**, zatrudniany przez jezuitów przy budowie konwiktów jezuickiego we Wrocławiu. Projekt został zatwierdzony w Rzymie przez generała zakonu Franza Retza w 1734. **14.09.1735** r nastąpiło uroczyste wmurowanie kamienia węgielnego. Budowę kierował mistrz murarski Jan Krzysztof Melcher, zatrudnieni przy niej byli także: kamieniarz Karol Schleien i cieśla Piotr Nieden, a w pracach wyposażeniowych brali udział stolarz Jan Petz i rzeźbiarz Jan Hecht. W **1739** zakończono budowę w stanie surowym, bez wież i fasady. W następnym roku przekazano kościół do użytku, a uroczysta konsekracja nastąpiła w **1746** r, po ustawieniu ołtarza głównego i dwóch bocznych oraz po pokryciu ścian i sklepień **polichromią iluzjonistyczną** przez jezuity **Jana Kubena**. Wskutek niesprzyjającej dla kościoła katolickiego sytuacji która nastąpiła po aneksji Śląska przez Prusy, nie dokończono budowy fasady wg projektu i w 1742 r zadaszono całość prowizorycznie. Wykończenie fasady i nadbudowanie wież nastąpiło dopiero w **1856** r. Po kasacie zakonu w 1810 r, świątynia stała się najpierw kościołem kuracyjnym (1776 r) a w 1819 – parafialnym. Wieże i fasadę wzniesiono wg projektu wrocławskiego **architekta Wilczka**, po korekcie radcy budowlanego Augusta Stülera. W 1906 r malarz Josef Langer a w 1929 Alfred Schneider prowadzili prace konserwatorskie przy freskach.

Świątynia reprezentuje późny typ **barokowej hali ścienno-filarowej**, wzbogaconej nowymi prądami włoskiego nurtu guariniowskiego, przefiltrowanego przez środowisko praskie (kościół św. Mikołaja na Malej Stranie).

13. Opis (sytuacja, materiał i konstrukcja, rzut, bryła, elewacje, wnętrza, wyposażenie, instalacje)

SYTUACJA. Brzeg – miasto na pn.-zach. krańcach województwa opolskiego, dawna stolica księstwa, obecnie siedziba władz powiatowych i gminnych. Położony nad, opływającą miasto od pn. Odrą, od pd. ograniczony szosą krajową Wrocław – Opole, z dojazdem do pobliskiej autostrady A 4.

Barokowy kościół pojezuicki znajduje się na krańcach pn.-zach. starego miasta, w pobliżu kompleksu zamkowego, tworząc zamknięcie od pn. nieregularnego w kształcie Placu Zamkowego. Zorientowany w kierunku pn., odchylony w osi ku wsch. kościół, fasadą i elewacją zach. zwraca się w stronę placu i dobiegającej do niego od strony rynku ul. Zamkowej; wzdłuż bocznej elewacji wsch. ciągnie się ul. Górna. Zaplecze kościoła stanowią zabudowania parafialne i klasztorne, ogrodzone wysokim tynkowanym murem z bramami od strony ul. Górnej, za którymi rozciąga się, sięgający pobliskiej Odry Park Nadodrzański.

MATERIAŁ. KONSTRUKCJA. TECHNIKA.

Ściany. *Ściany zewnętrzne* murowane z cegły pełnej, obustronnie tynkowane (z wyjątkiem górnych partii wież), na cokole obłożonym płytami piaskowca. Bogaty barokowy detal architektoniczny pokrywa wszystkie elewacje, w najmniejszym stopniu elewację pn., gdzie skoncentrowany został w partii szczytu; detal zróżnicowany: murowany, tynkowany (podziały pilastrów, gzymsy), wyrabiany w tynku **marzule** (obramienia okienne, drobne elementy dekoracyjne, głowice pilastrów, sterczyny szczytów, elementy profilowań, boniowanie) i kamienny (obramienia otworów drzwiowych, okładzina cokołu).

Ściany wewnętrzne murowane z cegły pełnej, tynkowane, z bogatym detałem architektonicznym, w postaci zróżnicowanych podziałów organizujących wnętrza i stanowiących ramy dla iluzjonistycznej polichromii ścian i stropów oraz elementów wyposażenia, współgrających z oświetleniem i wzbogaconych elementami o funkcji ściśle dekoracyjnej, zgodnie z zasadą Gesamtkunstwerke, tworzących jednolite artystyczne wnętrza. Detal murowany tynkowany (pilastry, pasy sklepienne, filary, gzymsy), wyrabiany w tynku i stiuku (kanelowania, elementy profilowań, dekoracja ornamentalna kapiteli, archiwolt, trzonów pilastrów), w niewielkim stopniu kamienny (obramienie otworu drzwiowego zakrystii. Ściana pn. prezbiterium wyłożona od wewnątrz prostokątnymi płytami marmurowymi wysokości ok. 120 cm.

Sklepienia i stropy. Większość pomieszczeń kościoła nakryta ceramicznymi sklepieniami kolebkowymi; w nawie i prezbiterium kolebki z lunetami, spływające na wydętne profilowane gzymsy filarów i opinających je pilastrów; w dwóch kondygnacjach empory muzycznej sklepienia kolebkowe bez lunet, w dolnej kondygnacji – o przekroju kosowym; kaplice i empory boczne nakryte wąskimi kolebkami poprzecznymi do osi podłużnej kościoła, wspartymi przez filary i pilastry; w klatkach schodowych, nad biegami schodowymi sklepienia odcinkowe. Kruchte nakrywa strop drewniany belkowy z tynkowaną podsufitką, fasetowy a górne kondygnacje wież – stropy drewniane belkowe nagie.

Wieżba dachowa. Wieżba drewniana w konstrukcji krokwiowo-jętkowa, 3-kondygnacyjna, wsparta we wszystkich kondygnacjach na stolcach leżących oraz na rzędzie słupów środkowych, w dolnej kondygnacji dodatkowe podparcie stanowią pary stolców stojących oraz podmurowania z cegły; we wszystkich kondygnacjach konstrukcja wzmocniona rozporami i usztywniona zastrzałami w płaszczyźnie wieżarów; w płaszczyznach połaci dachowych, we wszystkich kondygnacjach wzmocnienia w postaci wiatrownic w kształcie krzyży św. Andrzeja.

Pokrycie dachowe. Jednolity dach korpusu kryty ceramicznie – dachówką karpiówką podwójnie „w koronkę”, hełmy wież z pokryciem z blachy miedzianej, którą także pobita w całości sygnaturka.

14. Kubatura 20 300 m ³	15. Powierzchnia użytkowa 815 m ²	16. Przeznaczenie pierwotne kościół jezuicki	17. Użytkowanie obecne parafialny kościół rzymskokatolicki
18. Prace budowlane i konserwatorskie, ich przebieg i dokumentacja ➤ 1947–48 — likwidacja zniszczeń wojennych, prace zabezpieczające (wieża, dach); ➤ 1959 r — remont i odnowienie kościoła od zewnątrz; ➤ 1990–2000 r — renowacja malowideł ściennych, połączona z remontem wnętrza, prace przeprowadzone przez XXXXXXXXXX		19. Stan zachowania (fundamenty, ściany zewnętrzne, ściany wewnętrzne, sklepienia, stropy, konstrukcje dachowe, pokrycie dachu, wyposażenie i instalacje) Kościół zachowany w formie z czasów rozbudowy w 1856 r (rzut, bryła, wystrój wnętrza, większość wyposażenia). W 2000 r zakończono remont wnętrza, połączony z renowacją i częściową rekonstrukcją polichromii ściennej. Stan techniczny budowli dość dobry: ubytki w pokryciu dachowym, ślady zawilgocenia ścian zewnętrznych na całej wysokości ścian, spowodowane nieprawidłowym funkcjonowaniem systemu odprowadzania wody opadowej; uszkodzenia tynków zewnętrznych; drobne ubytki i uszkodzenia elementów detalu architektonicznego (gzymsy, obramienia okienne, trzony i głowice pilastrów).	
		20. Najpilniejsze postulaty konserwatorskie ⇒ przegląd, naprawa i konserwacja więźby dachowej; ⇒ przełożenie pokrycia dachowego; ⇒ wymiana tynków zewnętrznych, połączona z likwidacją uszkodzeń i ubytków w elementach detalu architektonicznego; ⇒ wymalowania zewnętrzne;	

<p>21. Akta archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowywania)</p> <ul style="list-style-type: none"> Arch. WUOZ Opole — zbiór ikonograficzny, przejęty z arch. przedwojennego Provinzial-Konservator; AP Wrocław — Zespół Rejencja Wrocławska: sygn. I/227 — Kath. K. Brieg. Sakristei Anbau; dat. 5.5.1905, sygn. Der Königl. Br. Bauinspektor (nieczyt.), 1:100; rozbudowa zakrystii z rzutami, przekrojami i planem sytuacyjnym; I/223 — Spitze auf die Giebel der Kirche; dat. 1856, sygn. Knorr (?), rys. ołówkiem, zwymiarowany; I/233,2 — Entwurf zu dem für die K. Ad St. Crucem zu Brieg. Vorder Ansicht, Durchschnitt C-D; dat. 15.5.1855, sygn. Königl. Baumeister Knorr; I/233,2 — Entwurf zu dem für die K. Ad St. Crucem zu Brieg. Durchschnitt A-B i rzuty wież na kolejnych kondygnacjach; dat. 15.5.1855, sygn. Königl. Baumeister Knorr; 	<p>24. Uwagi różne.</p> <p>25. Opracował</p> <p>tekst PDZ ALMA Jacek Sawiński 12.05.2005</p> <p>plany i rysunki PDZ ALMA Jacek Sawiński 12.05.2005</p> <p>zdjęcia PDZ ALMA Jacek Sawiński 12.05.2005</p> <p>miejsce przechowywania negatywów: archiwum autora</p> <p>Karta po wypełnieniu podlega ochronie na podstawie przepisu prawa autorskiego</p>
<p>22. Bibliografia</p> <p>H. LUTSCH, Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz schlesien., Bd. II, Breslau 1889, S. 323-324; Bericht des Provinzial-Conservators der Kustdenkmäler der Provinz Schlesien... 1905-06, S. 21; 1927-29, S. 19; 1930-31, S. 24; B PATZAK, Die Jesuitenbauten in Breslau und ihre Architekten., Strassburg 1918; P.ADAMCZIK, Festschrift zur Feier des 250-jährigen Wiederbestehens der kath. Gemeinde in Brieg., Brieg 1927, S. 9-12, S. 20-22; G. KERSTEN, Baugeschichte der Türme an der Kirche zum hl. Kreuz in Brieg., Brieg 1927; H. HOFFMANN, Die Jesuiten in Brieg., Breslau 1931, S. 27-44; H.BODE, Die Kirchenbauten der Jesuiten in Schlesien., Halle 1935, S. 52-57; J.DROBEK, G.GRUNDMANN, Schl. Barockfresken u. i. Instandsetzung., [w:] Kunst u. Denkmalpflege in Schlesien., Breslau, 1939; Jahresbericht des Provinzial-Konservators der Kustdenkmäler der Niederschlesiens für die Jahre 1932-34, S. 118 [w:] Schlesische Heimatpflege, 1935; H. TINTELNOT, Barocke Freskomalerei in Schlesien., Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte. Bd. XVI (XX): 1954, S. 173-198; Katalog Zabytków Sztuki w Polsce., T.VII, Z:7, Warszawa 1965, str. 52-3; W. DZIEWULSKI, S. GOLACHOWSKI, Brzeg., [1965], str. 55-6 i in.; A. KARŁOWSKA-KAMZOWA, Dzieje sztuki., [w:] Brzeg. Dzieje, gospodarka, kultura., pr. zb. p. red. W. Dziewulskiego, Opole, 1975, str. 481; T. CHRZANOWSKI, M. KORNECKI, Sztuka Śląska Opolskiego., Kraków 1975; J. PŁAZAK, Jan Kuben. Dekoracja malarska kościoła parafialnego pw. Św. Krzyża w Brzegu., Opolski Rocznik Muzealny, t. 5, 1977, s.201-229; K. KALINOWSKI, Architektura doby baroku na Śląsku., W-wa 1977, str. 189-191 i in.; M. ZLAT, Brzeg., 1979, str. 158-186; J. WRABEC, Barokowe kościoły na Śląsku., W-w 1986, str. 47-49 i in.; A. ŻABA, Elementy teorii kwadratur sklepiennych. Iluzja przestrzeni .., pr. doktor., Polit. Śl. w Gliwicach, 1999; A. ŻABA, Nowe interpretacje scen sklepiennych .., 2000; Magia iluzji. Dzieło Jana Kubena. Opole 2000; R.NOWAK, Przywrócona świetność starych fresków., Kurier Brzeski nr 306, 2000; R.LEN, Jan Kuben z Bystrzycy .., Sudety 2001 nr 3; J. CZAJOR, Brzeskie freski .., Wrocław, 2002; R.NOWAK, Malowani święci., Kurier Brzeski nr 39/481, 2003;</p>	<p>26. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających)</p>
<p>23. Źródła ikonograficzne i fotografia (rodzaj, miejsce przechowywania, sygnatury)</p> <p>arch. WUOZ, zbiór ikonograficzny — zdj. czarno-białe przedwojenne (Kirchner) i z l. 50-tych XX w (J.Samek, Nagietowicz):. wewnątrz kościoła: fragmenty, różne ujęcia (szereg kaplic, empor, sklepienia nawy i prezbiterium z malowidłami, nawa gł. — widok ku prezbiterium, ciąg empor); fot. obiektów ruchomych, w tym fresków, także fot. obrazująca zniszczenia fresków; widok kościoła od wsch.;</p>	<p>27. Załączniki</p> <p>* 7 wkładek — nr 1: cd. opisu; spis fotografii; nr 2: cd. opisu; spis fotografii; mapka orientacyjna; zdjęcia; nr 3: zdjęcia; nr 4: zdjęcia; nr 5: zdjęcia; nr 6: zdjęcia; nr 7: zdjęcia; repr. ryc. Wernera i proj. Frischa; cd. ikonografii;</p>

1. Miejscowość BRZEG	2. Obiekt (nazwa jak na karcie) KOŚCIÓŁ JEZUICKI, ob. PARAFIALNY pw. PODWYŻSZENIA KRZYŻA ŚW.	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) cd. opisu;
--------------------------------	--	--

Posadzki i podłogi. W prezbiterium i jego kaplicach posadzka marmurowa mozaikowa, z większych i mniejszych ciemnych płytek kwadratowych, połączonych białymi wydłużonymi płytkami 6-bocznymi; posadzka nawy wyłożona szarymi kwadratowymi płytkami lastriko, ożywiona pasami płytek ciemniejszych i jaśniejszych, tworzących obramienie i wydzielających przejście między ławkami; na osi środkowej kościoła, przy stopniu prezbiterium kamienna płyta zasłaniająca wejście do krypty; nieco podniesione posadzki kaplic wykonane z 6-bocznych płytek białego i szarego marmuru; w kruchcie posadzka betonowa, wykończona współczesnymi płytami podłogowymi ze złomu marmurowego; w pomieszczeniach wież do wysokości chóru muzycznego i na emporach bocznych wylewane posadzki betonowe, wyżej, na wieżach i strychu podłogi drewniane z surowych desek, we wsch. wieży zachowała się stara podłoga z desek z listwowaniem; w obu kondygnacjach chóru muzycznego podłogi drewniane z desek malowanych olejno.

Schody. *Schody zewnętrzne.* Wejście główne poprzedzone dwoma granitowymi stopniami z noskami. Przed bocznym wejściem wsch. krótki szeroki prosty bieg schodów z bloków piaskowca, ujęty obustronnie w tynkowane murki z metalowymi poręczami, stopnie z noskami. Granitowe stopnie z jednolitych bloków granitowych, o nieco węższym i krótszym biegu poprzedzają również wejście zach., po bokach niskie murki i ozdobne wygięte wolutowo poręcze metalowe.

Schody wewnętrzne. Klatki schodowe wiodące na emporę muzyczną urządzone w dolnych kondygnacjach wież: schody murowane 4-biegowe ze spocznikami, oparte o ściany wieży i wewnętrzne 4-boczne słupy; stopnie wyłożone drewnem. Kontynuacją tych schodów w wyższych kondygnacjach wież są drewniane policzkowe schody kręte na murowanym słupie, z zewnętrznymi poręczami z belek drewnianych przymocowanymi do ścian. Na ambone wiedzie krótki prosty bieg murowanych schodów, ukrytych za filarem tęczowym; schodki wyłożone drewnem, ograniczone jednostronnie balustradą z masywnych tralek.

Otworki. *Otworki okienne* rozglifione obustronnie, liczne, duże, rozmieszczone w dwóch kondygnacjach regularnym i gęstym rytmem, stanowią jeden z głównych elementów artykulacji ścian; wszystkie otwory elewacji

bocznych i fasady w kształcie prostokątów stojących, zamknięte łukami nadwieszonymi i ujęte w profilowane obramienia tynkowe ze zwornikami; okna metalowe stałe, z wywietrznikami, wypełnione szkłem zbrojonym; otwory dolnej kondygnacji smuklejsze, zamknięte łukami pełnymi, bardziej przysadziste otwory 2-giej kondygnacji z zamknięciami odcinkowymi. Oś środkowa fasady wyróżniona szerszym otworem okiennym, ujętym w bardziej dekoracyjne obramienie, ze ślepą balustradą tralkową w płycinie podokiennej; okno drewniane stałe kwatrowe, ze słupkiem w formie smukłej kolumnienki. Wieże przeprute w każdej z dwóch górnych kondygnacji dużymi otworami o smuklejszych proporcjach, zamkniętymi pełnołukowo, ujętymi w profilowane obramienia; podobne mniejsze otwory przepruwają z wszystkich stron hełmy wieżowe; okna wieżowe drewniane, krosnowe, kwatrowe; otwory ostatniej kondygnacji przesłonięte drewnianymi poziomymi gęstymi żaluzjami. Odrębna pod względem kompozycyjnym elewacja pn., pozbawiona jest całkowicie otworów okiennych, prócz osiowego okna szczytu – pierwotny większy otwór częściowo zamurowany, zastąpiony został wtórnym otworem w kształcie prostokąta stojącego, zamkniętym odcinkowo; okno drewniane krosnowe, 2-skrzydłowe, dzielone w skrzydłach na kwatki.

Otworki drzwiowe zewnętrzne. Główne wejście kościelne usytuowane na osi środkowej fasady; duży, smukły otwór arkadowy z pełnołukowym zamknięciem ujęty przez uskokowy portal pilastrowy; *w formie łuku triumfalnego* otwór przesłonięty współczesnym drewnianym przepierzeniem, z 3-skrzydłowymi drzwiami ramowo-płycinowymi i wysokim, w górnej partii przeszklonym nadświetlem, dzielonym szczeblinami krzyżowymi. Otwór wejścia wsch. prostokątny, zamknięty łukiem dwuramiennym, ujęty w profilowane uszate obramienie i pilastrowy portal, dźwigający pełne belkowanie; drzwi prostokątne, współczesne, 2-skrzydłowe, ramowo-płycinowe, z niewielkim nadświetlem w zamknięciu, dzielonym szczeblinami pionowymi. Otwór drzwiowy zach. podobny, prostokątny, zwieńczony wyższym, nadwieszonym łukiem dwuramiennym, wypełniony analogicznymi drzwiami, z wyższym nadświetlem.

Otwory drzwiowe wewnętrzne. Prezbiterium otwarte do nawy potężną smukłą pełnołukową arkadą filarową; kaplice i empory otwierają się do nawy głównej filarowymi arkadami zamkniętymi łukami pełnymi; arkady kaplic smukłe, wysuwają się faliście do wnętrza nawy, arkady empor przysadziste, o proporcjach zbliżonych kwadratów, komunikują się między sobą smukłymi arkadami pełnołukowymi a od wnętrza nawy oddzielają je ozdobne drewniane balustrady o faliście ukształtowanych parapetach; krępe proporcje mają również arkady dwóch kondygnacji empory muzycznej, przy czym dolna ma kształt łuku koszowego. Przejście z kruchty do nawy w formie wysokiego prostokąta zamkniętego łukiem koszowym, w którym współczesne 2-skrzydłowe prostokątne drzwi ramowo-płycinowe, przeszklone, z nadświetłem koszowym, dzielone w skrzydłach i nadświetlu szczeblinami. Drzwi do zakrystii dobudowanej wtórnie pn. umieszczone za ołtarzem głównym, na osi ściany pn.; niewielki prostokątny otwór ujęty jest kamiennym uszatym obramieniem z listwa i kroplami; drzwi jednoskrzydłowe ramowo-płycinowe z okuciami zawiasowymi. W partii wież i empory muzycznej liczne, symetrycznie rozmieszczone przejścia z klatek schodowych na kolejne kondygnacje empor i wyższe kondygnacje wież oraz na strych kościelny; wszystkie prostokątne z prostymi zamknięciami, o zróżnicowanych wymiarach i proporcjach, przesłonięte jedno- lub 2-skrzydłowymi współczesnymi drzwiami o zróżnicowanej konstrukcji: spagowymi, ramowo-płycinowymi, płytowymi, zbitymi z desek na zastrzał.

RZUT. Kościół założony na rzucie prostokąta o osi podłużnej pn. – pd., odchylonej ku wsch. Trzyprzęsłowa prostokątna nawa łączy się z pn. dwuprzęsłowym kwadratowym prezbiterium. Nawie i prezbiterium, sklepionym kolebkowo, towarzyszy ciąg płytkich, nie skomunikowanych ze sobą kaplic, otwartych szerokimi arkadami do wnętrza kościoła, nakrytych poprzecznymi kolebkami. Prezbiterium nie wyodrębnione w bryle i w rzucie zewnętrznym wskutek większej szerokości kaplic bocznych, zlicowanych w elewacjach bocznych z kaplicami nawy. Od pd. do nawy dostawione węższe przeszło empory muzycznej, ze środkową prostokątną poprzeczną kruchtą w przyziemiu, flankowaną przez dwie kwadratowe wieże, w których zlokalizowano lustrzane klatki schodowe. Pewne nieregularności widoczne w rzucie kościoła, m.in. zmienna szerokość przęseł, wynikają prawdopodobnie z wykorzystania w przy budowie kościoła pozostałości starych murów po kościele dominikanów.

BRYŁA. Monumentalna, zwarta i wyniosła bryła kościoła dominuje nad otaczającym ją placem i pobliską zabudową, stanowiąc główną dominantę architektoniczną pn.-zach. części starego miasta. Od pn. kościół połączony jest za pośrednictwem wtórnie dobudowanej zakrystii z kompleksem klasztornym. Budowla posadowiona na wysokim cokole, o jednolitym, nie roz-

członkowanym 2-kondygnacyjnym korpusie, nakrytym dachem siodłowym. Od pd. bryłę świątyni zamyka dwuwieżowa fasada. Wieże 4-kondygnacyjne, z 4-bocznymi hełmami i latarniami; połacie o esowatym profilu, z osiowymi okrągłymi blendami; ostrosłupowe dachy latarni z kulami i krzyżami. Część środkowa fasady 3-kondygnacyjna. Elewację pn. kościoła wieńczy szczyt ze spływami, zdobiony wazonami, artykułowany parami pilastrów. Granicę między nawą i prezbiterium akcentuje w kalenicy dachu ośmioboczna sygnaturka z latarnią i baniastym hełmem ze sterczyną i kulą.

Elewacja pd. – fasada — dwuwieżowa; na wysokim boniowanym pasowo cokole; 3-osiowa i 3-kondygnacyjna, w skrajne osie wbudowane 4-kondygnacyjne wieże, zwieńczone klasycyzującymi hełmami z latarniami; elewacja o wyrazistych podziałach, w dwóch dolnych kondygnacjach artykułowana gzymsami i zdwojonymi skrajnymi pilastrami kompozytowymi w wielkim porządku; pilastry na gładkich postumentach wysokości cokołu, dźwigają imposty, na których spoczywa wydatny, profilowany i gierowany gzyms wieńczący; górne kondygnacje wież ujęte zdwojonymi pilastrami tokańskimi z impostami, na których profilowane wyładowane gzymsy; otwory okienne duże, ujednolicone w poszczególnych częściach fasady, w profilowanych obramieniach; oś środkowa fasady wyróżniona we wszystkich kondygnacjach zwielokrotnionymi pilastrami, dodatkowo w przyziemiu akcentowana wysokim arkadowym wejściem głównym, w wyższych kondygnacjach – odmiennym otworem okiennym i niszą; we wejście ujęte w portal o zwielokrotnionych pilastrów arkadach pełnołukowych, zamknięty wyładowanym gzymsem na wolutowych wspornikach; w zwieńczeniu ślepa balustrada tralkowa flankowana wolutowymi spływami; powyżej szerszy od pozostałych otwór okienny, wyróżniony bardziej dekoracyjnym obramieniem z pilastrami; w 3-ciej kondygnacji pełnołukowo zamknięta nisza w której kamienny krucyfiks; część środkowa fasady zwieńczona gzymsem, na którym krzyż łaciński.

Elewacja wsch. – na wysokim boniowanym pasowo cokole, rozczłonkowanym gładkimi trzonami postumentów pilastrów; 2-kondygnacyjna, 6-osiowa; rytmizowana regularnym rytmem ujednoliconych w kondygnacjach dużych otworów okiennych; osie okienne rozdzielone pilastrami kompozytowymi w wielkim porządku; przeszło wieżowe, pd., wyróżnione zdwojonymi pilastrami; otwory okienne ujęte w profilowane obramienia ze zwornikami; w piątym przęśle otwór drzwiowy, poprzedzony krótkim biegiem schodowym, ujęty portalem pilastrów z pełnym belkowaniem; zdwojone pilastry kompozytowe zdobione są w trzonach kampanulami; całość zwieńczona wyładowanym profilowanym gzymsem spoczywającym na impostach pilastrów; granica między korpusiem i prezbiterium zaakcentowana zdwojonym pilastrzem i subtelnym gierowaniem gzymsu wieńczącego.

1. Miejscowość

BRZEG

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

**KOŚCIÓŁ JEZUICKI, ob. PARAFIALNY
pw. PODWYŻSZENIA KRZYŻA ŚW.**

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

cd. opisu; spis fotografii; mapka orientacyjna;
zdjęcia

Elewacja pn. – ślepa, z prostą dekoracją ramową w tynku, ujęta w zdwojone pilastry kompozytowe z impostami; rozczłonkowana w $\frac{3}{4}$ wysokości odsadzką muru z obdaszkiem; zamknięta profilowanym gzymsem, gierowanym na narożach; w zwieńczeniu jednoosiowy szczyt na cokole, ze spływami i wybrzuszeniami stanowiącymi podstawy dla ozdobnych wazonów; wieńczy go trapezowy element z okrągłą blendą, zamknięty odcinkowo; spływy oddzielone parami pilastrów kompozytowych z impostami, na których dekoracyjne wazony; między pilastrami zamknięty odcinkowo otwór okienny zwieńczony łamanym naczółkiem;.

Elewacja zach. – analogiczna do elewacji przeciwległej; jedynym wyjątkiem jest odmienne usytuowanie bocznego otworu drzwiowego, który znajduje się w drugim przęśle; otwór również poprzedzony krótkim biegiem schodowym, o podobnym kształcie, pozbawiony jednak dekoracyjnego obramienia, które ograniczone tylko do profilowanej opaski ze zwornikiem.

WNĘTRZE. Kościół jezuitów w Brzegu stanowi późny przykład hali ściennie-filarowej. Prostokątna sklepiona budowla, podzielona wewnątrz na 3-przęsłową nawę i nieco węższe 2-przęsłowe prezbiterium oddzielone występem muru i smukłą pełnołukową arkadą, ujęta jest w wieniec wysokich izolowanych między sobą kaplic i umieszczonych nad nimi, przysadzistych empor, skomunikowanych arkadowymi przejściami. Kaplice i empory otwierają się do wnętrza wysokimi i szerokimi arkadami, umożliwiającymi dostęp światła, wpadającego przez dwie kondygnacje dużych otworów okiennych. Wnętrze o smukłych proporcjach ulega jeszcze optycznemu powiększeniu dzięki złudzeniom jakie stwarza kwadraturowa polichromia ścian i sklepień. Wrażenie zdynamizowania i falowania przestrzeni spotęgowane zostało przez uwypuklenie balkonów empor i nadanie im falistej linii oraz wklęsłe wyoblenie filarów oddzielających nawę od prezbiterium i obfita dekoracja stiukowa o motywach regencyjnych. Od p. do korpusu nawowego przylega węższe przęsło, mieszczące 2-kondygnacyjną emporę muzyczną oraz środkową kruchtą, flankowaną po bokach wieżami, w których klatki schodowe. Wtórnie dobudowana zakrystia pn., połączona jest z kościołem osiowym przejściem pn., umieszczonym za ołtarzem głównym.

WYPOSAŻENIE. W kościele zachowało się bogate wyposażenie, pochodzące z okresu jego budowy. Ściany, sklepienia, wnęki okienne i podłu-

cza arkad pokrywa polichromia iluzjonistyczna o bogatej ikonografii, przedstawiającej legendę Krzyża Św i jego rolę w dziele zbawienia., namalowana w l. 1735–46 przez jezuitę Jana Kubena; w l. 1990–2000 przeprowadzono konserwację mocno zniszczonych fresków, przywracając im dawną świetność; scenom z historii drzewa Krzyża Św. towarzyszą wizerunki świętych, często mało znanych, których żywot i działalność jest z nimi związana (śś. Magnus, Austreberta, Eustachy, Bibiana, Wacław, Karol Wlk., Edward Wyznawca, Kazimierz, Róża z Limy, Małgorzata Szkocka, Landrada, itp.); kulminację malowideł stanowi scena na sklepieniu nawy, ujęta w iluzjonistyczną 2-kondygnacyjną architekturę, z punto stabile w centralnym punkcie nawy, przedstawia typową dla barokowych malowideł monumentalnych scenę adoracyjną; na ścianie prezbiterium iluzjonistyczny ołtarz ze sceną wzniesienia Krzyża przez głównych świętych zakonu jezuitów: Ignacego i Ksawerego. Prócz fresków kościół zdobi barokowy ołtarz główny z figurami śś. Ignacego i Ksawerego oraz MB Bolesnej i św. Magdaleny nad bramkami (1745), 3 rokokowe (ok. 1745) oraz 3 barokowo-klasycystyczne (ok. 1770) ołtarze boczne, rokokowa ambona z rzeźbami ewangelistów i płaskorzeźbami z życia Chrystusa oraz figurami Kościoła i Synagogi, chrzcielnica marmurowa (1772), dwa barokowe konfesjonały i szafa ścienna z intarsją, liczne XVIII- i XIX-wieczne obrazy z wizerunkami świętych (śś. Jadwiga, Maria Magdalena, Franciszek de Hieronimo), cykl Drogi Krzyżowej dat. 1776 oraz paramenty (puszki barokowe, lichtarze klasycystyczne, lampka wieczna). Wnętrze zdobi także bogata sztukatorka o cechach regencyjnych oraz dekoracyjne elementy stolarskie (balustrady empor).

INSTALACJE. Budynek wyposażony jest w instalację elektryczną i odgromową. Wnętrze kościoła ogrzewane elektrycznymi promiennikami.

SPIS FOTOGRAFII

1. Widok kościoła od pd.-zach.
2. Elewacja zach.
3. Fragment elewacji wsch.
4. Elewacja wsch.
5. Elewacja pn.
6. Otwór wejścia głównego.
7. Wejście wsch.
8. Wejście zach.
9. Okno dolnej kondygnacji nawy.
10. Środkowe okno fasady.
11. Wnęka z krucyfiksem – fasada.
12. Zwieńczenie hełmu wieży.
13. Sygnaturka.
14. Głowica pilastra elewacji bocznej.
15. Wnętrze kościoła, widok ku prezbiterium.
16. Prezbiterium z iluzjonistycznym ołtarzem.
17. Wnętrze kościoła, widok ku emporze muzycznej.
18. Empora muzyczna i fragment empor zach.
19. Kaplice boczne.
20. Filar oddzielający nawę od prezbiterium.
21. Arkady kaplic i empory.
22. Ciąg empor wsch.
23. Przejścia międzyemporowe.
24. Balustrada empory.
25. Sklepienie prezbiterium ze sceną Wywyższenia Węża Miedzianego.
26. Sklepienie nawy – widok z punto stabile.
27. Sklepienie nawy – widok spoza punto stabile.
28. Kapitel pilastra.
29. Dekoracja sztukatorska kapiteła.
30. Fragment malowideł ściennych.
31. Strop w wieży.
32. Schody na emporę muzyczną.
33. Schody na wyższe kondygnacje wieży.
34. Przejście między kruchtą i nawą.
35. Wieżba dachowa.
36. Górna kondygnacja wieżby dachowej.

2.

3.

1. Miejscowość

BRZEG

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

**KOŚCIÓŁ JEZUICKI, ob. PARAFIALNY pw. PODWYŻ-
SZENIA KRZYŻA ŚW.**

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

1. Miejscowość

BRZEG

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

**KOŚCIÓŁ JEZUICKI, ob. PARAFIALNY pw. POD-
WYŻSZENIA KRZYŻA ŚW.**

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

1. Miejscowość

BRZEG

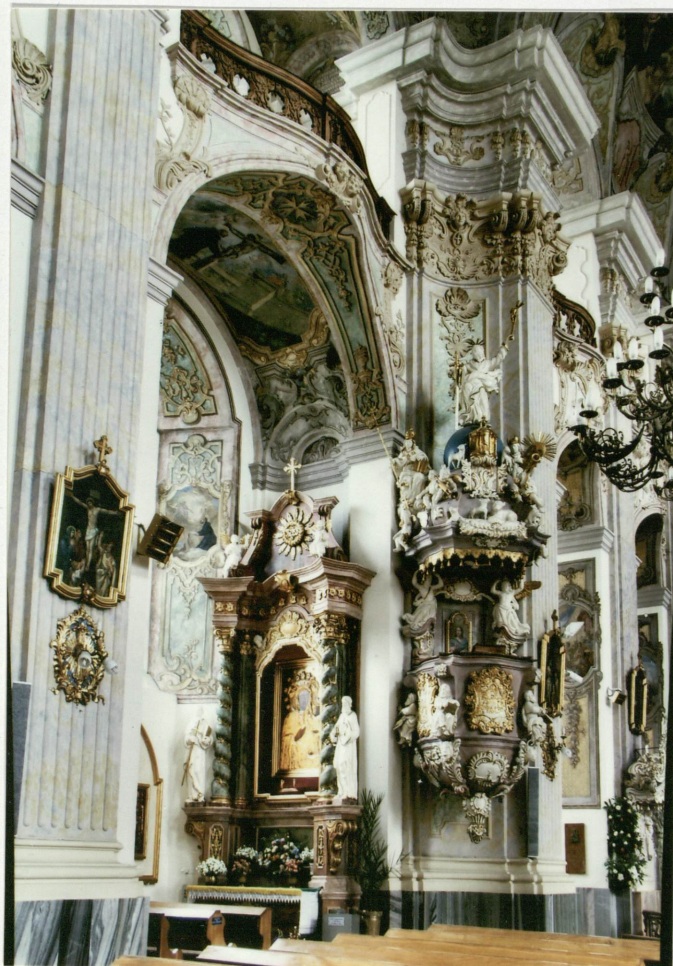
2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

**KOŚCIÓŁ JEZUICKI, ob. PARAFIALNY pw.
PODWYŻSZENIA KRZYŻA ŚW.**

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

20.

21.

22.

23.

24.

25.

26.

1. Miejscowość

BRZEG

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

**KOŚCIÓŁ JEZUICKI, ob. PARAFIALNY pw.
PODWYŻSZENIA KRZYŻA ŚW.**

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

1. Miejscowość

BRZEG

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

**KOŚCIÓŁ JEZUICKI, ob. PARAFIALNY
pw. PODWYŻSZENIA KRZYŻA ŚW.**

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)
zdjęcia; repr. ryc. Wernera z poł. XVIII w.; repr.
Proj. Frischa (za: Bode); cd. ikonografii

34.

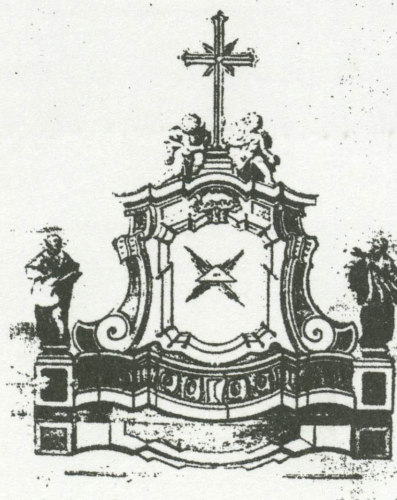

35.

36.

Giebelaufsatz

F.B. WERNER, *Topographia Silesiae* ... , Bd. 1 — rycina (wersja elektroniczna w BUW, dział Zb. Specjalnych na Piasku.); *Breiger Heimatkal.*, 1926, S. 39 — Kirche du Dreifaltigkeitsäle zu Brieg., repr. rys. 15,5x11,2; *Schl. Monatshefte* 1929, S.376, — Inneres der Brieger Kreutzkirche., repr. Fot. 19x14.; B. PAT-ZAK, — projekty Frischa : Taf. XXXVI – rzut, przekr. podłużny i poprzeczny, Taf. XXXVII – elew. bozna i 2 proj. fasady, fot. czarno-białe: Taf. XL – wnętrze, widok od frontu [powtarzane w in. Publ.]; P.ADAMCZIK, — Abb. 2 (proj. fasady Frischa), Abb. 3 (plac zamkowy z bezwieżową fasadą), Abb. 4 (wnętrze), Abb. 7 (widok od frontu); G. KERSTEN, — wklejka – repr. fot. projektu fasady wieżowej Josepha Frischa z 1734; S. 11 – repr. fot. projektu fasady wieżowej Schinkla z 1833; S. 21 – repr. fot. projektu fasady wieżowej Wilczka z 1856; H. HOFFMANN, — repr. Ryc. Wernera na wklejce, repr. proj. fasady Frischa (S. 35), fot. czarno-białe: wnętrze (S. 37) i widok od frontu (S. 41), repr. ryc. przedstawiającej plac zamkowy, z bezwieżową fasadą kościoła (S. 43) [ikonogr. Powtórzona za Adamczikiem]; H.BODE, — Abbildungen S. 18–20: repr. proj. Frischa, fot. czarno-białe: ambona, ołtarze bocz., empora, widoki zewnętrzne; *Katalog* ..., — fot. czarno-białe: fig. 30, 32, 152, 153, 129, 122, 158, 160, 205, 206; sztychy przechowywane w Muzeum Miejskim w Brzegu [repr. publikowane w *Studium hist.-arch.* . .] — liczne widoki kościoła na XVIII-, XIX- i XX-wiecz. panoramach Brzegu; W. DZIEWULSKI, S. GOLACHOWSKI, — repr. archiwalnych rycin panoramicznych Brzegu z poł. XVIII w., autorstwa Wernera – ryc. 36, 37, 38, 39, 40, 41 oraz planu miasta z 1860, ryc. 50, z uwidocznionym kościołem; ryc. Wernera z widokiem kościoła od strony pn.-wsch.; fot. czarno-białe z 1951 r – ryc. 34, 35; K. KALINOWSKI, — ryc. 40 (rzut), fot. 187 (widok ku prezbiterium), 189 (empory); M. ZLAT, — fot. czarno-białe, ss. 159, 162, 165, 168, 171, 172, 173, 174; J. WRABEC, — ryc. 2 — rzut, fot. 43(wnętrze ku prezb.), 44 (fragment ściany bocz.), 193 (empora); CHRZANOWSKI, KORNEC-KI, — il. str. 265 (frag.wnętrza), il. str. 327 (frag. polichr. Kubena), str. 263-4; A. ŻABA, — fot. fresków; *Magia iluzji.* — fot. kol. — freski [wydanie albumowe z okazji zakończenia renowacji fresków]; R.NOWAK, — freski (fragmenty malowideł); R.LEN, — freski (fragmenty malowideł); J. CZAJOR, — freski (fragmenty malowideł);